

Lijepi krajolici Kur'ana

Rifet Šahinović, *Ka razumijevanju Kur'ana*, Muftijstvo bihačko i Medresa "Reis Džemaludin-ef. Čaušević", Bihać – Cazin, 2021, 236 str.

Kur'an je sveta knjiga muslimana, *lingua sacra*, za koju vjeruju da je objavljivana od Allaha Uzvišenog sukcesivno 23 godine. Od samog objavljivanja, Kur'an je predodređen za čitanje, učenje, slušanje, gledanje i umovanje stalno, permanentno i kontinuirano, kako bi se održavala veza s Bogom. Jer držeći se te veze čovjek može ostati uspravan i stabilan, zapravo, ostati čovjek. Kada se prekine veza s Bogom, gube se elementi ljudskosti, humanosti, moralnosti.

Kur'an je inspiracija za mlade, stare, bolesne, iznemogle i obespravljene. Muslimani u njemu nalaze nadu, utjehu i rješenje za svoje probleme i tegobe. On inspiriše muslimanske teologe, umjetnike, historičare, biologe, geologe i astronome. Oni u njemu nalaze podršku za svoja promišljanja i istraživanja.

Kur'an inspiriše i nadahnjuje i one koji ga razumiju kad ga uče i one koji ga ne razumiju. Naravno, na različite načine, s različitim emocijama, ljubavlju i intenzitetom muslimani kad dotiču Kur'an i kada ga uče napamet, uzimaju od božanskog ruha i iz božanske riznice dobra, ljepote, ljubavi i zadovoljstva.

Kur'an je kao najljepši nedirnuti krajolik, bašča u kojoj dok se sjedi osjeća se lijepo i ugodno, sretno i zadovoljno. Ko se druži sa Kur'anom, on ga nadahnjuje, inspiriše, motivira i pokreće.

S tim nadahnućem i s tom velikom ljubavlju Kur'anu je pristupio dr. hfz. Rifet Šahinović kao dječak u mektebu, učenik u medresi, student na fakultetu, a onda i kao profesor u medresi i na fakultetu. Kur'an je naučio napamet i dobio časnu titulu hafiza. Ovo je njegova prva knjiga koju piše kao hafiz. Čitao sam je s pažnjom i uživanjem, učio i nadahnjivao se novim saznanjima, novim definicijama, novim razumijevanjem tefsirske terminologije, semantike kur'anskih izraza te ukupnim razumijevanjem Kur'ana.

Iako je Kur'an objavljen na arapskom jeziku, narodu čiji je to maternji jezik, ipak ga se nije moglo razumjeti u potpunosti, posebno njegova precizna, skrivena značenja, neobične riječi ili manje jasne ajete, *mutešabih*. Zato je mnogim muslimanima i u toku same Objave trebalo često pojašnjavati određena značenja, poruke, nejasnoće i nedoumice. Prvi komentatori Kur'ana, mufessiri, oslanjali su se na tradicionalne forme i metodologiju. Tradicionalni komentatori tradirali su metodologiju po kojoj se Kur'an tumači Kur'anom, zatim predanjima od Poslanika, a.s., bilo da se radi o značenju nekog ajeta ili samo određenog izraza. Kasnije su se počela bilježiti i predanja ashaba i tabi'ina. Jednim dijelom koristili su i israilijate, ali ne u temeljnim akaidskim propisima vjere. Pored toga, u pojašnjavanju određenih kur'anskih riječi koristili su predislamsku poeziju, o čemu je u svojoj doktorskoj disertaciji pisao dr. Ahmed Adilović.

Sujuti kaže: "Čovjek neće zaimati potpuno razumijevanje sve dok u Kur'anu ne uoči mnoga lica (značenja)."

Dr. hfz. Rifet u svojoj knjizi upravo želi da nam predstavi višeslojnost, mnogoznačnost i mnogolikost lica i značenja koja se nalaze u Kur'anu. Niko nema pravo da zanemaruje ta mnogoznačna tumačenja kao što nema pravo kazati da je svojim tumačenjem dokućio posljednje, finalno značenje Kur'ana. Husein Đozo kaže: "Islam ne dopušta imperijalizam tumačenja i mišljenja jednog oblika." Kur'an se svakoj generaciji otkriva nanovo i uvijek

je prisutno novo tumačenje bez obzira što se uvijek više skriva nego otkriva. Ilhamija u svojoj knjizi *Tuhfetul musallin* kaže: "O ti, iskreni učenice, čuvaj se pristrasnosti u prosuđivanju mog tumačenja! Ako se, naime, u mom tumačenju nađe nešto više i šire, ili nešto manje od onog što je zapisano i navedeno u djelima o tumačenju Kur'ana (tefsira), nemoj kazati: "Ovaj je samo po svom ličnom mišljenju i nahodeњу tumačio Kur'an i tako je dospio u herezu (kufr)" – jer sve je od Božijeg Poslanika preneseno. Inače, tumačenje Kur'ana i vjere nije ograničeno ni na samo Muhammedovo časno društvo (ashabe). Zato je pogrešno i neosnovano reći da je značenje Kur'ana ograničeno samo na ono što su u tom pogledu dali prvi muslimani (selef). Ovdje sad vrijedi pravilo: "Oni su ljudi, a i mi smo ljudi kao i oni", pa je i nama svakom dopušteno da iz Kur'ana crpimo prema svom znanju i svojim umnim mogućnostima." Svjestan da takvo stanovište mogu koristiti zlonamjerni ljudi, on se ograđuje, i u vezi s tim prelazi na izlaganje principijelnog stanovišta, koje uvijek treba imati pred očima pri tumačenju Kur'ana. U tom izlaganju osvrće se na Muhammedovu izreku: "Ko tumači Kur'an samo po svom mišljenju i nahodeњу (bez naučne osnove), izišao je iz vjere!" On tu osuđuje zlonamjerno i tendenciozno iskrivljavanje kur'anskog smisla, kao i doslovno tumačenje nekih riječi, koje su date u alegoriji. "Tako nešto mogu činiti samo pritajeni nevjernici (munafikler) i otpadnici od vjere (zenadika), koji Kur'an prevode prema svojim prohtjevima."

Abduhu je govorio da svaka generacija ima obavezu da dadne svoje tumačenje i razumijevanje Kur'ana, te da nas Bog neće pitati za razumijevanje onih koji su bili prije nas. Povodeći se navedenim i sličnim stavovima i mišljenjima, hfz. Šahinović se nije libio da podijeli svoja promišljanja, svoje razumijevanje Božijeg govora utemeljenog na kredibilnoj literaturi. On ne opterećuje svoje razumijevanje Kur'ana navodeći brojna predanja tradicionalnih mufesira, mada ih ne izbjegava. U svojoj argumentaciji on se najčešće poziva na savremenu literaturu i njene

autore, naše bosanske autore kao što su Husein Đozo, dr. Enes Karić, dr. Nedžad Grabus i drugi. Tako je uspio kontekstualizirati svoja promišljanja prateći procesualnosti na društvenoj sceni, potrebe vremena u kojem živimo i u kojem nastoji uskladiti propise islama s potrebama muslimana. Njegovo razumijevanje Kur'ana nije suho teoretiziranje nego je u velikoj mjeri povezano sa stvarnim prilikama koje vladaju u društvu. On je na tragu prof. Kasima Dobrače koji ohrabruje ulemu da dadne svoje vlastito razumijevanje islama: "Svaki islamski narod će obrađivati i svojoj javnosti pružati islam u njegovom najbolje opremljenom domaćem izdanju. Koliko je jedan narod duhovno zdrav, svjestan i kulturnan, toliko je njegova obrada i primjena jača i bolja." Dr. hfz. Šahinović je svojim domaćim originalnim tumačanjem Kur'ana dao važan doprinos bosanskoj tefsirskoj nauci i time se upisao među brojne znamenite ličnosti bosanskog ulemanskog kruga.

Autorova knjiga je pisana lahkim i razumljivim jezikom koju mogu čitati intelektualci i obični ljudi, čime svjedoči da učenost nije u kompliciranosti iznošenja znanja, jer svaka kompliciranost u znanju je dokaz intelektualne slabosti. On kritikuje one koji su preskočili određene stepenice u svom akademskom zvanju, a žele se baviti teškim teološkim pitanjima i smatra to anomalijom kojoj svjedočimo na našim prostorima. Zato autor u svojoj knjizi posvećuje prve stranice znanju poput klasične uleme koja je postavljala jasne uvjete i pravila da bi neko mogao odgovorno i kredibilno govoriti i tumačiti Božiji govor. Tumačenje Kur'ana utječe na javni diskurs i ima važne društvene implikacije. Klasični komentatori Kur'ana, kako navodi autor, posebno su se brinuli kako otkloniti prepreke koje sprečavaju dublje – *te'vil* razumijevanje Kur'ana, jer je grijeh namjerno tumačiti Kur'an po svom nahodenju. U tom smislu navodi argument Gazalije koji kaže: "Onaj ko tvrdi da razumije dublja značenja Kur'ana, a da nije znalac njegove vanjske egzegeze, može se uporediti sa onim koji tvrdi da se popeo na sprat kuće, a da nije prošao kroz

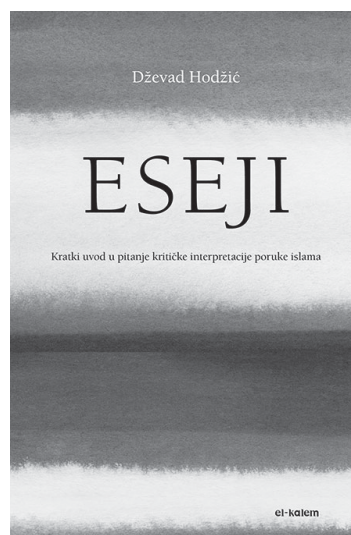
vrata ili onome koji tvrdi da razumije šta Turci govore, iako ne zna turski jezik."

U njegovom tumačenju Kur'ana se osjeća sloboda i neopterećenost bilo kojom ideologijom. Dr. hfz. Šahinović nema pretenzije da nameće svoje mišljenje i razumijevanje Kur'ana i da svoje tumačenje trajno zadrži, jer je islam protiv takvog nametanja, zato što je on za punu slobodu misli. "Bez pune slobode misli nema stvaranja, niti može biti govora o bilo kakvom progresu."

Sve što je napisao u knjizi *Ka razumijevanju Kur'ana* odiše iskrenošću, toplinom i jakom željom da se probudi i oživi vjerski moral i da se uklone razne mahane, slabosti i grijesi.

Dr. hfz. Rifet nas kroz svoju knjigu upućuje da učimo i čitamo Kur'an, da ga slušamo, da razmišljamo o njegovim značenjima i porukama i da se ponašamo u skladu s naučenim. To nije privilegija i obaveza samo uleme i imama, to je obaveza svakog muslimana bio on alim, hafiz, imam ili obični musliman, znao arapski jezik ili ne znao. Od ove obaveze niko nije izuzet.

Ferid Dautović

Nelagoda od razuma

Dževad Hodžić, *Eseji: kratki uvod u kritičke interpretacije islama*, El-Kalem, Sarajevo, 2021, 94 str.

Alexander Demandt u svom djelu *Vandalizam* podsjeća na Frojduvu *Nelagodu od kulture* kao motiv

vandalskom činu nad kulturom. Pri čemu priznaje da je nasilje nad mišlju rasprostranjeno i uvijek prisutno, samo neuhvatljivije poput nje same. Ako bi se tražio neki kohezivni faktor za *Eseje* Dževada Hodžića, nakon čitanja, onda *nelagoda od razuma* izbija u prvi plan, nameće se kao središte graviteta i svojom težinom cijeli tekst, pa i zavodljive rukavce, drži na okupu i nosi snagom matične misli. Dominantan i racionalan prigovor pomenutoj *nelagodi* je tema ovih zgusnutih eseja, punih kao oko; obimom relativno kratkog sadržaja, skoro pa jedan klasičan svitak, s mnoštvom otvorenih vrata u prostore u koje se razum tek usudio kročiti. Da ih islamski, a što za Iqbala znači antiklasično, prosvijetli. Više anti-tradicionalno oboji. Moglo bi se reći *nomadskim* stilom oaze, u *pustinjskoj geografiji*, gdje je misao i opstojanje *događaj*, a ne *bašča*. Svojevrsan uvod u *Eseje* je riječ o Poslaniku, a.s., kao navjestitelju budućih događaja, njegovoj misli, vjesniku vjere kao *nade*, za *Allahove dane* koji će doći. Hodžić nas iznenađuje očiglednošću, nekom vrstom logičkog podsjetnika na odveć poznato i prisutno. Ako nam Bog kaže: *Ja sam blizu*, pita se, zašto Ga onda dozivati iz prošlosti koja se udaljava, a ne iz budućnosti koja se približava. Jedino vrijeme koje se stere pred nama jeste budućnost. Sve drugo nam izmiče unepovrat. Kao da negdje provijava autorova zapitanost: otkud toliko prošlosti kod Poslanikovih sljedbenika kada je on zagledan u budućnost? On nagovještava vrijeme otpočinjanja, pri kojem su, reći će Zafranski, privlačne sile budućnosti jače od velike težine prošlosti. Kada, prema Kozeleku, horizont očekivanja dominira prostorom iskustva, više je sezanja unaprijed nego pozivanja na prošlost.

Hodžić nas podsjeća da je muslimanska duhovna strast pri ranom susretu sa grčkim cikličnim poimanjem vremena, svoj navjestiteljski koncept žrtvovala za epifanijski. Formirao se mistički, zagledan u *vječno sada*, uronjen u ne-vrijeme, sa statičnom slikom svijeta koja korespondira s

grčkim samopokazivanjem Vječnog. Obeshrabrujući fatalizam tvrdih tradicionalista bi se dao potkrijepiti ovom argumentacijom. No, Hodžić o tome ne govori. On suprotstavlja poslanički koncept odmora letargične i zaleđene slike svijeta. Za poslanički pogled, radnja se odvija na zemlji i dinamična je. I Poslanikov povratak s neba na zemlju je kreativan. Suprotni koncepti sanjaju nebeski odmor i teološki su okrenuti prošlosti, zagnjurenici u interpretativni status quo. Stanje stagnacije. Ili negacije. Naprimjer, veze između islama i nasilja. Je li u pitanju bijeg od odgovornosti, ili nelagoda pred zdravim razumom? Izostanak kritičkog, ili samokritičkog suočavanja u muslimanskoj interpretaciji, ističe Hodžić, daje logističku podršku nasilju koje čine muslimani. Pita se zašto nema političke misli kod muslimana, i smatra da njen deficit doprinosi nasilju. Hodžićevo pitanje nad Fazlu Rahmanovim ili Garaudijevim poređenjem svetog Teksta je protestno: kako je moguće da pravna nauka nadvlada etički plan, kada se na nju odnosi svega tri procenta sadržaja svete Knjige? Šta je tu ustvari razumno? Kakvo je to čitanje? Koji metod? Problematizuje čisto pozivanje na netaknuti kur'anski tekst. Kao da nam kaže da nema teksta imunog na kontekst, pa ni onog iz Objave. Jer on tu jeste radi vlastite kontekstualizacije. Nemoguće je pozivanje na Kur'an, a da to nije pozivanje na naše razumijevanje Kur'ana. U protivnom, značilo bi to da jedna strana zastupa Boga i istinu, a druga ne. To je prvi korak do nasilja. Hodžić smatra da je svako tumačenje svetog Teksta, ma kako ga mi zvali, racionalno. Do Božije riječi se može samo ljudskim razumom. Pa i onda kada biramo put tradicije, dakle, pretabani put. To opalo lišće, kako Eliot zove tradiciju, na koje bjesomučno traćimo energiju pokušavajući ga vratiti i zalijepiti na grane, iako će iz zdravog drveta izbiti novi listovi. I ne osvrće se Hodžić na opalo lišće, da nas uvijek iznenadi odveć poznatim argumentom.

Na povijesnoj i političkoj ravni islam zahtijeva razlikovanje

božanskog i ljudskog. *Bog nije nikome i ničemu sličan*. Ako niko nema pravo da posreduje između Boga i čovjeka, onda to znači da niko nema mandat da govori u ime Boga.

Pojam harema u klasičnoj islamskoj kulturi govori o oštroj razlici između sakralnog i profanog. Islam je sekularna religija, poentira Hodžić. U evropskom kontekstu bi ovaj pristup pomogao manjinama, koje on ne naziva dijasporom, već im predlaže izgradnju dijaloški opredijelnog islamskog identiteta na temelju inkluzivne teologije. Pri čemu bi biti musliman značilo: vjerovati i činiti dobro. Ustvari, ne znači ništa drugačije i posebno. Ne govori o migracijskim uzrocima koji su doveli u pitanje stare identitete. Budućnosno negira folklorni identitet na požutjeloj fotografiji i daje mu komemorativni značaj, bez ikakvih evropskih izgleda. Njegovu ideologijsku, historijsku i političku dimenziju smatra ključnom barijerom u formiranju islamskog identiteta u Evropi. Bauman podsjeća na Frojdovo mišljenje kako je civilizacija smjena između slobode i sigurnosti. Klatno naizmjenično udara u jednu ili drugu stranu, neprestano. Sloboda se dobija samo po cijenu neizvjesnosti. Ako, naprimjer, Kolakovski vidi islamizam kao totalitarno objašnjenje svijeta, gdje se više nema šta misliti, gdje se razumu reklo ne, ne smatra ga i proturječnim ljudskim potrebama. Vidi to kao vapaj za sigurnošću. No, i sam priznaje da se sloboda i sigurnost sudaraju. Hodžić je nedvosmisleno pobornik slobode, ili razuma koji ne može da *diše* bez slobode, imajući na umu da Evropi ne manjka sigurnosti. U takvim okolnostima otvara pitanje odgovornosti. Pri čemu je nezaobilazan podsjetnik na slobodu ljudskog duha koja nije na tragu ljudske sreće, kako to piše Dostojevski, ali nameće ogromnu odgovornost i odgovara dostojanstvu slobodnih. Veliki Inkvizitor u romanu *Braća Karamazovi* optužuje Hrista što je ljudima nametnuo breme slobode iz prevelikog poštovanja, *da ga je manje poštovao, pokazao bi veću ljubav i teret učinio lakšim*. Hodžić navodi Martina

Bubera i njegovu dijalošku strukturu odgovornosti, gdje se na ljubav gleda kao na odgovornost jednog Ja za jedno Ti. Weberovu etiku odgovornosti, preko Levinasove etike kao prve filozofije, koja odgovornost smješta s one strane ontologije, gdje se vjerodostojnost odgovornosti može dobiti samo iz odnosa prema Drugom i gdje se Drugo javlja kao ono za što smo i pred čim smo odgovorni, Hodžić usklađuje s kur'anskim konceptom odgovornosti. U islamu se, ustvari, religija supstancijalno poistovjećuje s odgovornošću. Počev od ajeta koji govori o ljudskom dostojanstvu, povjerenju i ugovoru s Bogom o svojevrsnoj suodgovornosti za zemlju do očiglednosti da u kur'anskom pojmu za religiju etimološki stoji odgovornost. Riječ je o dugu koji smo dužni vratiti Bogu. Sami smo supstanca tog duga. U susretu s drugim ljudima, čovjek se u otvorenoj egzistenciji susreće s Bogom; ignorisanje tog susreta je na vlastiti rizik, smatra Fazlu Rahman. Kao što je i ignorisanje susreta sa vlastitom krizom ili samokritičnim mišljenjem, koje tretira Đozo u svojim radovima. *Kriza islama je kriza islamskog mišljenja*, reći će Đozo, samim tim je ono i moguće.

U protivnom, ne bi kriza bila vezana za islam i muslimane. Hodžić u slobodnim prostranstvima Đozine odgovornosne misli, s puno poštovanja, ostavlja nadu za islamsku misao koja *leprša kao tek izraslo lišće*. Koja uvažava hladni razum u njegovoj slobodi, kada toplim Đozinim riječima kaže: *Ako islamskom svijetu ne ide dobro, do islama je, do muslimana je koji vjeruju u historijski islam*. Do njihovog krivog razumijevanja je. Islam, po W.C. Smithu, nije nešto što je Bog dao ljudima, kako se to danas zamišlja, već prije nešto što je Bog tražio da ljudi daju Njemu. Smith drži da je suštinska tragedija suvremenog islamskog svijeta stepen do koga su muslimani davali vjernost, umjesto Bogu, nečemu što se zove islam. Zapatljanim u ovo pogrešno shvatanje, i Bog im je izgledao dalek, kao što im se i ovozemni život učinio nepodnošljivim. Pa nastavlja,

kako Bog ne objavljuje religije; Bog objavljuje Sebe, odnosno Svoju volju. Dakle: Bogu nije potrebno naše vjerovanje. On je vazduh (Nevidljivi uslov Života). A zar je vazduhu potrebno da u njega vjerujemo, pita se jedan ruski pisac. Ove dvije misli dvojice ljudi koji i ne znaju jedan za drugog, i koje baš sve: prostor i vrijeme i kultura dijeli, sve sem razuma koji je općenit i univerzalan, *mada svaka budala drži da misli na poseban način*, svjedoče o nečemu što bi se moglo nazvati preklapanjem tekstualnih površina, ili još bolje: Isto o Istom. Što je slučaj i s Đozićem i Hodžićevom misli.

Muhamed Hafizović

Imamsko breme u komunističkoj Bosni i Hercegovini

Adis Sultanović: *Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma: društveni položaj i djelovanje imama u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1971. godine*. Sarajevo: El-Kalem i Udruženje il-mijje IZ u BiH, 2021., str. 285.

Knjiga *Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma: društveni položaj i djelovanje imama u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1971. godine* predstavlja dorađenu doktorsku disertaciju dr. Adisa Sultanovića odbranenu na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu u januaru 2021. godine.

U knjizi *Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma* se polazi od činjenice da je uloga imama u muslimanskoj zajednici s vremena na vrijeme mijenjala svoju formu, ali nikada suštinu. Imam je bio i ostao centralna figura muslimanske duhovnosti zahvaljujući čemu je nastao vrijedan povijesni trag njihovog djelovanja u muslimanskoj zajednici. S tim u vezi, povijesna uloga i značaj imama u Islamskoj zajednici Bosne i Hercegovine je nedovoljno istražena i elaborirana posebno za period od 1945. do 1971. godine. Ista je uglavnom bila poznata direktnim akterima događaja i onima koji su imali priliku slušati, ne i čitati, iskaze savremenika o društvenom položaju i djelovanju imama. Stoga je značaj ove knjige tim veći jer vjerno bilježi svjedočenja na temelju vrijednih informacija i objavljenih razgovora sa učesnicima događaja.

Boljim uvidom u sadržaj ove knjige može se kazati da ona ima nekoliko vrlo važnih "unutarnjih temata" kao što su:

- svjedočanstvo o (bremenitom) vremenu,
- mikropovijest Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i
- prikaz imamskoga statusa, poziva i djelovanja u drugoj polovini 20. stoljeća.

Knjiga *Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma* sastoji se od šest poglavlja. U uvodnom dijelu se obrazlaže problem i predmet istraživanja, teorijski okvir, radna teza, struktura rada, metode istraživanja i pregled izvora i literature. Predmet ovog istraživanja je društveni položaj i djelovanje imama u Bosni i Hercegovini nakon Drugog svjetskog rata pa sve do 1971. godine kada je Bošnjacima priznat nacionalni subjektivitet pod imenom Muslimani. Autor posebno objašnjava da tematika knjige, koja je veoma složena i zahtjevna, zapravo predstavlja uporednu historijsku i sociološku studiju. Ona je historijska zbog retrospektivnog istraživanja događaja i činjenica, a koje je usmjereno na jedno veoma složeno

društveno-političko razdoblje nakon Drugog svjetskog rata u trajanju od 26 godina kada je u Bosni i Hercegovini uspostavljen socijalistički režim koji se u odnosu na religiju temeljio na principima odvojenosti religijskih zajednica i države, sekularizacije prava i shvatanja vjere kao privatne stvari građana. U nastavku autor napominje da je studija i sociološka u dijelu u kojem se imami analiziraju kao organizovana (profesionalna) društvena grupa, a koja se poslije 1945. godine našla pred, možda, najvažnijim izazovom u povijesti Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: pronaći svoje mjesto u radikalnim društveno-političkim okolnostima komunističkog režima i organizirati se zarad misije, opstanka, zadovoljavanja svojih potreba, interesa i vrijednosti. U izradi ove studije od posebnog značaja je bio, kako to napominje autor, obiman materijal neobjavljene izvorne građe iz različitih arhivskih ustanova, tj. fondovi Arhiva Bosne i Hercegovine (Sarajevo) i Arhiva Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (Sarajevo), kao i objavljene građe i druge relevantne literature. Posebna vrijednost ove knjige leži u tome što na samom početku donosi sadržajan historijski presjek imamske službe u Bosni i Hercegovini, sa intencijom boljeg razumijevanja fenomena imamske službe.

U drugom poglavlju knjige *Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma* dr. Sultanović tematizira normativni okvir za državno-vjerske odnose koji su primarno regulirani državnim Ustavima iz 1946. i 1963. godine, Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1953. godine sa pravno-formalnom intencijom odvajanja vjerskih zajednica od države. Autor u ovom poglavlju analizira i druge normativne dokumente i mjere (organa) vlasti koje su imale za posljedicu kulturno i ekonomsko slabljenje Islamske zajednice, među kojima su: Zakon o ukidanju šerijatskih sudova, Zakon o matičnim knjigama, Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, Zakon o nacionalizaciji privatnih preduzeća, Zakon o

eksproprijaciji, Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta i drugi.

U nastavku knjige dr. Sultanović analizira i institucionalni okvir za odnos vlasti u Bosni i Hercegovini sa vjerskim zajednicama, s fokusom na Islamsku zajednicu i imame. Važnu ulogu u tome su, prema autoru, imali sljedeći državni organi: Komisija za vjerska pitanja u BiH, Uprava državne bezbjednosti, Jugoslovenska narodna armija i drugi. U ovoj knjizi su sagledane i društveno-političke okolnosti u državi: vrijeme represije u periodu od 1945. do 1953. godine gdje se opširno tematiziraju mnoge represivne mjere prema imamima, ali i njihove implikacije na imamsku službu u džematima, kao i na njihove porodice. Autor ovdje donosi vrijedne statističke podatke o uhapšenim i osuđenim vjerskim službenicima u Bosni i Hercegovini zbog predanog rada u džematu, mektepske pouke, učenja mevluda i dr. Knjiga također prati i period promjene odnosa između države i Islamske zajednice od 1953. do 1971. godine koji karakterizira postepeno popuštanje čvrstih stega nad vjerskim zajednicama. U nastavku se analizira i uloga, značaj i djelovanje Udruženja ilmijje u BiH, posebno u rješavanju socijalnog statusa njenog članstva – imama, ali i njihovog općeg kulturno-obrazovnog uzdizanja u društvu.

Treće poglavlje knjige *Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma* pruža analizu socijalnog (materijalnog) položaja imama u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1971. godine. U okviru ovog poglavlja dr. Sultanović tematizira postratne mjere komunističke vlasti u vezi s oduzimanjem vakufske imovine, što je za posljedicu imalo velike finansijske gubitke i samo ugrožavanje normalnog organiziranja i funkcioniranja Islamske zajednice, odnosno vjerskog života. Najveću pažnju autor očekivano stavlja na pitanje finansiranja imama u naturi i u novcu, kao i pitanje njihovog socijalnog osiguranja. Stoga autor donosi pregršt životnih priča imama i njihovih porodica o materijalnom

položaju imama u naznačenom periodu. Vrijednost ove knjige je i u tome što donosi decidne finansijske pokazatelje o prinadležnostima bosanskohercegovačkih imama u naturi i novcu. Od posebne važnosti je i komparativna analiza njihovog materijalnog položaja sa drugim djelatnostima u socijalističkom društvu. Autor u nastavku ovog poglavlja iscrpno analizira i šest ugovora o socijalnom osiguranju vjerskih službenika Islamske zajednice i to za period od 1952. do 1971. godine.

Četvrto poglavlje knjige *Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma* posvećeno je pitanju obrazovanja imama poslije Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini sa posebnim interesovanjem za njihovo školovanje u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu. U knjizi se hronološki iscrpno prati put školovanja “novog imama za novo doba”, uz mnoge otežavajuće okolnosti iz tog perioda, kao što su izvlačenje učenika iz medrese od strane organa vlasti, teška materijalna situacija, manjak udžbenika i drugo. Autor knjige fokus interesovanja stavlja i na ulogu i značaj imamskih ispita kao i drugih oblika edukativnih mjera Islamske zajednice u BiH u prevladavanju kadrovske deficita u imamskoj službi.

U petom poglavlju knjige *Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma* dr. Sultanović analizira položaj imama između teorijskog određenja kroz normativne akte Islamske zajednice i stvarnosti, prilikom čega su proučeni i elaborirani Ustavi Islamske zajednice kao i ostali normativni akti koji su u naznačenom periodu tretirali imamsku službu: Pravilnik o disciplinskoj odgovornosti, o nošenju ahmedije, o zaključivanju ugovora o imamskoj službi, o službenicima IVZ i drugi. Zahvaljujući tome, čitateljima je moguće na jednom mjestu pratiti komparativnu analizu spomenutih normativnih dokumenata o položaju imamske službe poslije Drugog svjetskog rata. Od posebnog značaja je spomenuti da su u ovoj knjizi sagledana i osnovna kadrovska pitanja kao što je deficitarnost stručnog

kadra u imamskoj službi u Bosni i Hercegovini u periodu od 1945. do 1971. godine. U namjeri da ovo pitanje što temeljitije elaborira, autor donosi i vrijedne statističke podatke za period od 26 godina poslije rata o brojnom stanju vjerskih službenika Islamske zajednice, o njihovoj starosnoj i kvalifikacionoj strukturi, kao i druge vrijedne činjenice koje živopisno govore o kadrovskom pitanju Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

U posljednjem, šestom poglavlju knjige *Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma* dr. Sultanović tematizira društveni položaj imama u Bosni i Hercegovini u naznačenom periodu. Posebno je važno primijetiti da je u ovoj knjizi analiziran vjersko-prosvjetni rad imama u džematima od 1945. do 1971. godine. Autor kroz mnoge primjere iz života imama vjerno opisuje imamsku službu u naznačenom periodu diljem Bosne i Hercegovine i donosi vrijedna komparativna zapažanja i elaborat ove tematike. Knjiga u ovom dijelu također identifikira i analizira ulogu imama u infrastrukturnim projektima Islamske zajednice kao što su pokretanje zahtjeva za obnovu ili izgradnju vjerskih objekata, fizički rad na pomenutim projektima, kao i pomaganje izgradnje vjerskih objekata drugih vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini. U nastavku knjige autor tematizira ulogu i značaj angažmana imama u procesu vjerske obuke u mektebima u Bosni i Hercegovini, posebno u periodu kada su mektebi bili zvanično zabranjeni, od 1952. do 1954. godine. Knjiga donosi neispričana svjedočanstva o požrtvovanoj borbi imama koji su organizirali vjersku obuku u veoma složenim okolnostima, zbog čega su nerijetko bili sankcionisani od strane organa vlasti. Na kraju knjige *Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma* nalaze se zaključak i vrijedni prilozi: hronologija događaja, izbor arhivskih dokumenata, bibliografija rada i registar imena.

Knjiga *Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma* u svojoj

suštini predstavlja jedinstveno historijsko-sociološko istraživanje imamske populacije, njihove časne misije, odnosno službe u teškom socijalističkom društvenom ambijentu Bosne i Hercegovine.

Sumeja Sultanović

Putovanje kroz historiju: Ruska politika i historiografija o Bosni i Hercegovini

Safet Bandžović, *Politika i nauka: ruski pogledi na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 2021, Autorovo izdanje, str. 700.

Odnos Ruske Federacije prema Bosni i Hercegovini u posljednjih nekoliko godina privlači svekoliku pažnju. Kako se prisustvo Ruske Federacije na prostoru Bosne i Hercegovine dinamiziralo, tako se istovremeno povećao broj sveznajućih subjekata i univerzalnih sveznalica kada je riječ o Ruskoj Federaciji. Činjenica je da smo imali trend koji, istina, još postoji, a ogleda se u hiperprodukciji brojnih eksperata koji imaju odgovor na svako kompleksno pitanje iz oblasti geopolitike, historije, politike i drugih humanističkih nauka. Kompleksna pitanja zahtijevaju izvanredno poznavanje evropske i svjetske historiografije, kako bi se utemeljeno govorilo o osjetljivim temama. Naučni radnik

dr. Safet Bandžović u knjizi *Politika i nauka: ruski pogledi na Bosnu i Hercegovinu* pokazao je veliko poznavanje evropske i svjetske historiografije. Takav odnos prema znanju i nauci za posljedicu ima relevantnu knjigu o ruskoj politici prema Bosni i Hercegovini. Iako se primarno orijentira na Bosnu, dr. Bandžović ne preskače odnos ruske politike prema drugim državno-pravnim subjektima na Balkanu. Istočno pitanje, Istočna kriza (1875-1878), Aneksiona kriza (1908), dva velika rata, raspad jugoslavenske države i situacija na postjugoslavenskom prostoru ne mogu se u potpunosti sagledati bez analiziranja ruske uloge.

Knjiga dr. Bandžovića podijeljena je na 12 poglavlja i sadrži 700 stranica. Autor se u knjizi poziva na 12 objavljenih izvora, 309 knjiga i 386 članaka i rasprava. Također, važno je kazati da su izvori velikim dijelom ruske provenijencije, što ovoj knjizi daje posebnu vrijednost.

Teorija realizma u međunarodnim odnosima najadekvatnije objašnjava ponašanje velikih sila. John Mearsheimer, vodeći teoretičar realizma, ističe da ova teorija počiva na pet pretpostavki. Prema Mearsheimeru, međunarodni poredak je anarhičan; sve države, a posebno velike sile, posjeduju vojni kapacitet. Države ne smiju vjerovati u intencije drugih država, zatim, primarni cilj država u međunarodnim odnosima jeste preživljavanje. Posljednja pretpostavka glasi da su države racionalni akteri. Kada se govori o politici velikih sila, od velike je važnosti imati na umu njihovu interesnu logiku, odnosno njihov krajnji cilj. U svom djelovanju velike sile marginaliziraju etiku i lijepe govore, a primat daju "krvi i gvožđu". (Bismark) Kroz historiju, ruski utjecaj se manifestirao na različite načine. U vremenu carske Rusije utjecaj se ispoljavao kroz širenje ideja pravoslavlja i panslavizma. Od 1917-1991 (SSSR) komunizam je bio model za širenje utjecaja. Tokom XIX vijeka velike sile počinju iskazivati interes za teritorijama Osmanske države. Od

kraja Bečkog rata Osmanska država počinje slabiti i postepeno ulazi u fazu dekadence. Svjesne te činjenice, velike sile toga vremena zauzele su poziciju da Istočno pitanje treba rješavati u sklopu evropskog koncerta (Francuska, Velika Britanija, Pruska, Rusija i Austrija). Licemjerstvo unutar evropskog koncerta dovelo je do kraha ovoga sistema. Rusija je željela samostalno djelovati i ostvariti svoj interes. Ovladati Balkanom i napraviti put ka konačnoj kontroli nad Bosforom i Dardanelama bio je primarni cilj carske Rusije. Kontrola nad Balkanom i ovim prolazima omogućila bi Rusiji da učestvuje u geopolitičkim igrama u Sredozemlju (str. 145). U cilju ostvarivanja svojih planova, carska Rusija igrala je na brojne faktore. Balkanski narodi mogli su u takvim koncepcijama tražiti prostor za svoje velikodržavne planove. Grčko društvo Heterija Filika (Društvo prijatelja) predstavljalo je rusku ispostavu. Ovo društvo pokrenut će 1821. godine grčki ustanak za nezavisnost od Osmanske države. Grčko i srpsko pitanje unutar Osmanske države riješeno je uz pomoć vanjske intervencije. Kučuk-Kajnardžijskim mirom iz 1774. godine Rusija je dobila mogućnost da interveniše u ime pravoslavnog elementa u sklopu Osmanske države. Otežavajuća okolnost za ruski faktor uslijedila je nakon gubitka Krimskog rata 1856. godine. Jedna od odredaba mirovnog ugovora glasila je da Rusija svoja buduća djelovanja mora dogovarati sa ostalim velikim silama. Upravo će ta odredba spriječiti realizaciju Sanstefanskog mira. Prema ovom sporazumu nastale bi nove političke činjenice na terenu. Velika Bugarska bila je zamišljena kao ključni ruski igrač u ovom području, dok bi Bosna dobila autonomni položaj u okviru Osmanske države. Odluke Sanstefanskog mira revidirane su odlukama Berlinskog kongresa. Najveći pritisak u pogledu revizije ovoga sporazuma odigrala je Britanija, plašeći se ruskog osvajanja moreuza i Istanbula. Velika Bugarska bila bi samo poligon s kojega bi

Rusija odmjerala snage s Britanijom na Srednjem Istoku i Indiji.

Sredinom XIX vijeka Rusija počinje iskazivati interes prema Bosanskom ejaletu. Srpski misionari iz Dalmacije i Vojvodine djelovali su na teritoriji Bosne. Njihova aktivnost bila je podržana od ruskog faktora. Rusija bi najprije omogućila školovanje pravoslavnim mladićima iz osmanskih provincija, a oni bi poslije imali zadatak da djeluju u polju prosvjete, ali i širenja pravoslavnih interesa. Vjetar u leđa bosanskim pravoslavicima davao je ruski konzul Giljfreding (str. 159,161). Diplomatski predstavnici Rusije igrali su značajnu ulogu u širenju rusko/slavensko/pravoslavnog utjecaja u evropskim dijelovima Osmanske države. Organizirane su proslave u čast rođendana ruskog cara, a jedna takva proslava upriličena je 1859. godine u Sarajevu. Četiri godine nakon ove proslave italijanski konzul zapazio je da se "pravoslavni hrišćani simpatiziraju s Rusijom, čemu je uzrok vjera, ne poznaju nikakvu ideju nacionalnosti, koja se kod njih nalazi još u stanju maglovitosti" (str. 162-163). Savremena srpska historiografija puna je subjektivnih analiza i stavova u pogledu bošnjačkog identiteta, od toga da su Bošnjaci otpadnici od srpstva, pa do toga da je bošnjaštvo proizvod stranog okupatora. Ipak, ovaj izvještaj italijanskog konzula kazuje nam da su stvari u pogledu formiranja nacionalnih identiteta bile značajno drugačije. Panslavenska i pravoslavna ideja tokom XIX vijeka predstavljale su dio ruske strategije usmjerene ka ostvarivanju vlastitih ideja. Također, ove ideje nastaju kao protuteža pangermanskom utjecaju. Ruski panslavist Rotislav Fadajev (1824-1882) govorio da Slaveni treba da teže nezavisnosti, a kasnije što bližem i jačem savezništvu s Rusijom, jer njoj bi pripala uloga da u međunarodnim odnosima govori u ime svih Slavena.

Poredak koji je proizašao iz Berlinskog kongresa udaljio je Rusiju od Balkana. Njeno prisustvo bilo je posve marginalno i neprimjetno.

Dinastija Obrenović u Srbiji njegovala je dobre veze sa Austro-Ugarskom. Tokom 1882. godine potpisana je tajna konvencija između Kneževine Srbije i Austro-Ugarske. U tom razdoblju postojao je evidentan rascjep u Srbiji na naprednjake i radikale. Ubistvom kralja Aleksandra Obrenovića 1903. godine, u Srbiji dolazi do smjene dinastije. Dolazak Karađorđevića na vlast imao je direktne posljedice za Bosnu. Austro-Ugarska je izgubila utjecaj na Srbiju zbog toga što se nova dinastija prvenstveno oslanjala na Francusku. Majski prevrat na određeni način vratio je Rusiju u igru na ovom području. Težište svoje politike na Balkanu Rusija je prebacila sa Sofije na Beograd. Ruska politika oslonac je imala u radikalskom elementu. Izbijanjem Aneksione krize 1908. godine Srbija je očekivala podršku i pomoć Rusije, ali ipak sve je ostalo na riječima. Austro-Ugarska je 1908. godine izvršila aneksiju Bosne i Hercegovine, remeteći srpske planove za Bosnu. Aneksija se desila uz njemačku podršku i rusku saglasnost. Izostanak jače ruske akcije treba potražiti u očitom slabljenju Ruskog Carstva. Tokom 1905. godine Rusija je doživjela unutarne nemire, ali i pretrpjela poraz u ratu sa Japanom. Jačanje Njemačke u tom periodu izazvalo je strah kod Rusije, Britanije i Francuske. Ove zemlje težile su očuvanju statusa quo, sve u cilju zaštite svojih kolonijalnih interesa. Balkanski savez i Prvi balkanski rat realizovan je po diktatu Rusije. Glavna ličnost u realizaciji ovoga plana bio je Nikolaj Hartving, ruski poslanik u Beogradu. U svojim promišljanjima isticao je da Srbija treba da bude stožerna država ruske politike na Balkanu. Kako ističe Andrew Rossos, stvaranjem balkanskog saveza, koji je imao antiosmansku tendenciju, ruska moć je porasla. Ipak, Drugi balkanski rat, odnosno međusaveznička borba otupila je rusku moć na Balkanu. Lazar Vrkić ističe da Velika Srbija nikada nije bila interes Rusije. Objašnjavajući dalje svoj stav, on ističe da Rusija nikada ne bi

tolerisala postojanje jake slavenske države. Moćna slavenska država ne odgovara Rusiji iz razloga, kako to zaključuje Ilija Garašanin, što "Rusija ne da sebi od tako male države kao što je Srbija uslovljati propisivati; ona zahteva da se njeni sovjeti kao zapovesti bezuslovno slušaju" (str. 240). Tokom 1917. godine u Rusiji će izbiti revolucija, koja će za posledicu imati značajne promjene. Na vlast dolaze boljševici čije je djelovanje bilo determinirano ideologijom komunizma. Važno je naglasiti da je carska Rusija bila protiv stvaranja zajedničke države Jugoslavije, plašeći se scenarija u kojem bi pravoslavni element oslabio imajući u vidu etničku i vjersku šarolikost u takvoj državi.

Poljski historičar Jerzy Holzer kazao je da je komunizam imao tri faze, prvu fazu kao pokret, zatim kao sistem i posljednju fazu kao imperij. Sovjetski Savez definitivno je predstavljao imperij. Teritorija Sovjetskog Saveza podudarala se sa koncepcijama Halforda Mackindera. Odnosi Kraljevine Jugoslavije sa SSSR-om bili su na niskom nivou; tek 1940. godine postepeno dolazi do uspostave odnosa između dvaju država. Kraj Drugog svjetskog rata donio je temeljite promjene u Jugoslaviji, koje su se ogledale u ideološkim, društvenim i političkim promjenama. Komunistički režim inspirisan sovjetskim načinom vladanja uspostavljen je u Jugoslaviji. Sukob Staljina sa Titom 1948. godine prekinuo je tijesnu saradnju i nikada više nije ostvaren prethodni stepen odnosa. Rascjep u komunističkom bloku vješto je iskoristio Zapad, pridobivši Jugoslaviju za sebe. Tokom Hladnog rata Jugoslavija preuzima ulogu bedema protiv SSSR-a i primjer je socijalizma koji je nezavisan od Moskve, a podržan od Zapada (str.105).

Raspadom Jugoslavije i Bosna i Hercegovina kao nezavisna država dolazi u pažnju ruske politike i nauke. Od raspada Jugoslavije pa do danas rusku politiku prema Balkanu i samoj Bosni i Hercegovini treba

posmatrati kroz četiri faze. Prva faza podrazumijevala je kapitulaciju pred Zapadom. Druga faza uključivala je tijesnu saradnju sa Zapadom u pogledu Balkana. Treća faza išla je u smjeru distanciranja od zapadne politike, odnosno stvaranja pretpostavki za posljednju fazu koja je usmjerena ka samostalnom djelovanju Rusije u pogledu rješavanja balkanskih pitanja. Raspadom SSSR-a, Rusija se našla u nezavidnom položaju, ekonomski iscrpljena i lišena stvarne moći. Bipolarni poredak pretvorio se u unipolarni poredak kojim je dominirao SAD. Poslušnost i slijedenje zapadnog diktata nagrađeno je kreditima za oporavak ruske privrede i društva. Ne treba nikada zaboraviti da je Ruska Federacija naslijedila stolicu SSSR-a u Vijeću sigurnosti UN-a. Podržala je nezavisnost Bosne i Hercegovine, glasala za rezoluciju 757 u kojoj se SRJ (Srbija i Crna Gora) označavaju kao agresori na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Također, Ruska Federacija podržala je osnivanje Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Interesantno je razmišljanje britanskog autora Brendana Simmsa gdje on kazuje da su Francuska i Velika Britanija koristile Rusiju kao alibi – da ne djeluju u korist Bosne i Hercegovine. Konstantin Nikiforov pripadao je krugu ljudi koji su bili bliski predsjedniku Jeljcinu. On tvrdi da predsjednik Jeljcin nije pridavao pažnju Srbima. Lojalnost SAD-a u tom periodu bila je najvažnija stvar za Rusiju. Trenutni bliski odnosi Rusije i Hrvatske nisu iznenađenje, ako znamo da je Rusija tokom jugoslavenskih ratova prodavala oružje Hrvatima, a kasnije je predsjednik Jeljcin odlikovao Tuđmana. Sam ministar Andrej Kozirjev sa srpskom delegacijom uvijek bi pričao na engleskom, iako su oni govorili ruski jezik. (str. 478) Smjernice za novu rusku političku paradigmu uspostavio je ministar vanjskih poslova Primakov. On je smatrao da Rusija ne treba insistirati na rigidnom antizapadnjaštvu iz vremena SSSR-a kao ideji vodilji, ali mora natjerati

Zapad da poštuje Rusiju. Poruka te doktrine bila je da Rusija nikada više ne smije biti bezopasna i bezidejna kao u periodu kraja Hladnog rata i početka unipolarnog momenta. Tokom jugoslavenskih ratova, uključujući i agresiju na RBiH, Rusija nije djelovala samostalno. Suočena sa vlastitim problemima, nije imala mogućnosti i prostora da se umiješa u druga pitanja. Iz današnje perspektive može izgledati smiješno i neozbiljno da je Madeleine Albright predlagala podjelu Rusije na tri zone: azijsku, evropsku i sibirsku. Tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu Rusija nije bila u mogućnosti da artikulira vlastiti stav. Djelovanje ruskih dobrovoljaca na teritoriji Bosne treba posmatrati u kontekstu njegovanja pravoslavnih i slavenskih veza. Glas Srba i Srbije u Moskvi bila je Ruska pravoslavna crkva. Ova crkva uz Grčku pravoslavnu crkvu predstavlja ključnu platformu za borbu protiv zapadnih vrijednosti i globalizma. Nakon okončanja agresije i potpisivanja Dejtonskog sporazuma visok stepen kooperativnosti Rusije sa Zapadom u pogledu Bosne i Hercegovine je nastavljen. Godinu po okončanju rata Rusija je uputila 1.400 vojnika u sastav međunarodnih snaga u BiH. Izvještaj Komisije za reformu odbrane BiH iz 2003. godine dobio je podršku Ruske Federacije. Ambasador Rusije u BiH podržao je izvještaj u kojem je stajalo da je budućnost BiH Partnerstvo za mir, NATO i EU.

Putinov dolazak na vlast bila je jasna poruka da je zatvoreno poglavlje slabe Rusije. Slom Sovjetskog Saveza za Putina je bio najtragičniji momenat XX vijeka. Od samog dolaska na vlast on je bio odlučan i čvrst u svojoj namjeri da vrati Rusiju na veliku pozornicu. Unipolarni poredak postepeno se gasio, a Rusija je čekala svoju šansu i uspostavu multipolarnog poretka. Intervencijom u Gruziji, Rusija je povratila svoj privremeno izgubljeni prestiž. Posvećena zaštiti svojih interesa, Rusija je bila izričita da neće tolerisati

NATO snage u blizini svojih granica. Multipolarni poredak Rusija smatra nužnim, iz razloga što je potrebno čuti i druge interpretacije i viđenja međunarodne politike. Analizu Balkana za potrebe ruske politike obavlja Institut za slavistiku, ali i specijalizovana odjeljenja u sklopu Ministarstva vanjskih poslova. Ruska historiografija i politika, kada opisuju događaje iz perioda 1992-1995 na teritoriji Bosne i Hercegovine, koriste termin "građanski rat". Vrijedno je spomenuti autore Jelenu Guskovu, Nikita Bondarjeva, Petra Iskenderova, Dugina i druge koji se u svojim analizama dotiču Bosne i političkih procesa vezanih za Balkan. Dakle, Rusija iz 1992. godine jasno je podržala Rezoluciju 757, a kasnije, odmakom vremena, zvanična politika izbjegava koristiti tačan termin za opis rata. Ruska politika i historiografija, također, "postdejtonsku" Bosnu i Hercegovinu smatraju zemljom zamrznutog konflikta. Takvo stajalište potkrepljuju argumentima da Bosna i Hercegovina nije riješila nijedno relevantno pitanje, prije svega se misli na nacionalna i teritorijalna, zbog kojih se desio, kako oni navode, "građanski rat". Ruski historičari koji simpatiziraju srpske stavove, Bosnu i Hercegovinu nazivaju eksperimentom međunarodne zajednice. Zvanična ruska politika entitet Republika Srpska tretira u sklopu ukupnih odnosa prema Srbima. Ista je stvar sa Hrvatima u BiH, koji se tretiraju kroz prizmu odnosa sa Hrvatskom, koja je pod utjecajem Srednje Evrope (Njemačke) i Vatikana. Kada su u pitanju Bošnjaci, Rusija zastupa stav o njihovom državotvornom pravu. Takav stav podrazumijeva pravo Bošnjaka na državu, ali im se osporava mogućnost suverenog vođenja procesa unutar države na bazi demografske većine. (str. 343) Participacija u sklopu Vijeća za provedbu mira (PIC) i stolica u Vijeću sigurnosti UN-a Rusiju čine nezaobilaznim faktorom u slučaju bosanskog pitanja. Trenutne priče iz Moskve o očuvanju Dejtonskog sporazuma, ali

bez visokog predstavnika, značile bi pobjedu Rusije na ovom podneblju. Trenutni svjetski poredak nemoguće je promišljati bez Ruske Federacije, što je ujedno poruka i signal o eventualnoj regeneraciji bosansko-ruskih odnosa. Prisustvo muslimanskih zajednica u Rusiji može biti ulaznica za bošnjačku politiku. Aleksandr Dugin ističe da demografski dominantno

muslimanske zemlje svoju politiku trebaju artikulirati preko Irana. On navodi da je Iran jedina nezavisna i samostalna muslimanska zemlja.

Zaključno, knjiga autora Safeta Bandžovića bez sumnje je najcjelovitije djelo o rusko-bosanskim odnosima, ali i cjelokupnoj ruskoj politici prema Balkanu koja nije monolitna, već se kreira od države do države.

Sigurno da će ova knjiga predstavljati odličnu historiografsku podlogu za analizu otvorenih pitanja. Ova knjiga, uz knjigu profesora Envera Halilovića *Postsovjetski geopolitički prostor*, bit će od velike koristi bosanskoj politici i akademskoj zajednici u razumijevanju ruske politike prema Bosni i Hercegovini.

Hamza Memišević